

Tanulmányok

Az MTA Történettudományi Intézete tudományos emlékülése
a felszabadulás 35. évfordulója alkalmából, 1980. március 28.

PACH ZSIGMOND PÁL

A jelenkortörténet kutatásáról*

A Magyar Szocialista Munkáspárt XII. Kongresszusának másnapján kezdődnek azok az ünnepi politikai és tudományos rendezvények, amelyek hazánk felszabadulásának 35. évfordulójáról emlékeznek. Az időpontoknak ez a – talán véletlen – egybekapcsolódása történelmi összefüggést fejez ki. A felszabadulás nyitotta meg az utat Magyarországon a társadalmi-nemzeti felemelkedés előtt, tárta fel a lehetőségét népünk alkotó energiái minden korábbit felülmúló kibontakozásának. E lehetőségek valóra váltásának eredményekben gazdag, de buktatóktól sem mentes folyamatát, sikerekkel, küzdelmekkel és gondokkal teljes tevékenységét pedig a párt irányította és irányítja – kivált amióta a Magyar Szocialista Munkáspárt, immár csaknem negyedszázada, olyan politikát dolgoz ki és valósít meg, amely a szocialista építés általános törvényszerűségeit, közös érdekeit és internacionalista céljait csakúgy szem előtt igyekszik tartani, mint hazánk konkrét történelmi, gazdasági és kulturális adottságait, nemzetünk sajátos érdekeit és törekvéseit. Olyan politikát, amely a korunkban rohamosan változó világ új fordulataival, új kihívásaival mer szembenézni; a marxizmus-leninizmus elvei alapján, az objektív valóság tudományos hitelű feltárásával, folytatva a kipróbáltan helyesnek bizonyultat. de szakítva a maradian megrögzötttel, keresi és munkálja a választ *jelenkorunk* új kérdéseire.

A *jelenkortörténet*, a felszabadulás óta eltelt immár három és fél évtized történetét kutató-elemző történetírás problémái és feladatai is ebben a szemléleti keretben, ilyen ideológiai–politikai összefüggésrendszerben vetődnek fel manapság, és nyernek növekvő súlyt tudományos életünkben.

Persze igaztalanok volnánk, ha azt állítanók, hogy a kortörténet-írás követelménye és törekvése csak most vagy a legutóbbi időben merült fel a magyar tudomány műhelyeiben. A felszabadulás után megújuló hazai történetírás úgyszólván kezdettől fogva feladatának tekintette, hogy – a régebbi korszakok kutatásának kiterjesztésével és elmélyítésével egyidejűleg – különös figyelmet fordítson legújabbkori történelmünk feltárására. Tudatában volt annak, hogy nemzeti múltunk jövőbe mutató ívének felrajzolása csakúgy, mint a közgondolkodás szocialista irányú formálása: elképzelhetetlen a 20. század, ezen belül a legutóbbi évtizedek részletekig hatoló vizsgálata nélkül.

De meg kell állapítanunk azt is, hogy a felszabadulásnak, az azt követő forradalmi átalakulásnak és a szocialista építés kezdeti szakaszának valóban tudományos értékű vizsgálata voltaképpen csak az elmúlt két évtizedben indult meg.

*Részletek a tudományos ülészek megnyitójából.

Mi az oka ennek a viszonylagos elmaradásnak, aránylag késői indulásnak?

A válasz első pillanatban kézenfekvőnek látszik: a történelmi távlat hiánya. S e közvetlen válaszban persze nem kevés igazság is van. A történelmi vizsgálathoz időbeli távolságra van szükség; olyan időpontra, amikor a kutatott-elemzett folyamatok már kifejlődtek-„kifutottak”; olyan hegypontra, ahonnan visszatekintve a hegyi ösvény iránya – kanyargásai, megbúvási, célhoz találása – már tisztán látható.

De akkor mi a magyarázata annak – merül fel a további kérdés –, hogy a történetírás történetének jó néhány klasszikusa gyakran nem „várta be” ezt a történelmi távlatot? Hogy Thuküdidész kortársként, sőt aktív részesként írta meg a peloponnészoszi háborút; Tacitus saját korának és a közelmúltnak adta *Historiae*-ját és *Annales*-ét. Hogy Mignet és Thiers, a direktórium éveinek szülöttei, már a restauráció idején közrebocsátották a francia forradalom történetét. Hogy Horváth Mihály már 1865-ben közzétette 1848–49-ről szóló háromkötetes művét. Hogy Marx – Engels ismeretes szavai szerint – „közvetlenül az esemény után, amely az egész politikai világot mint derült égből jövő villámcsapás lepte meg”, máris nyilvánosságra hozta *Brumaire*-jét. És mi az oka másrészt annak, hogy a „kortörténet”, a „Zeitgeschichte”, az „histoire contemporaine” oly divatos műfaja-ágazata a mai nyugati történetírásnak is, hogy intézmények sorát létesítik-tartják fenn épp ezzel a rendeltetéssel?

A történelmi távlat posztulátuma ezen a ponton, amint látnivaló, konfrontálódik a történetírásnak egy másik, nem kevésbé régi – ugyan különféleképpen fogalmazott, de lényegileg azonos tartalmú – posztulátumával: „a történelem az élet tanítómestere”-követelménnyel. Hiszen ki vonhatja kétségbe, hogy a történettudomány – ha nyilván korántsem kizárólag, de – jelentős részben épp a legközelebbi múlt feltárásával nyújthat közvetlen „tanítást” a mának? És ki tagadhatja meg a historikusoktól azt a jogot és kötelességtudatot, hogy szakmájuk eszközeivel a jelen közgondolkodásának és társadalmi gyakorlatának a formálásához is hozzájáruljanak?

S kiváltképpen illeti e jog, várja e kötelesség a *marxista* történést, aki – hogy úgy mondjuk – nemcsak a múltban él, hanem a jelenben is; a marxista történést, aki – amikor elhatárolja magát azoktól a tendenciáktól, amelyek a történelem jelen szempontú szelektálására, napi célokhoz való igazítására irányulnak –, egyben elutasítja azt az álláspontot is, amely a múlt feltárásának tudományát mintegy kívül rekeszteni a ma célrendszerén, függetleníteni éppen *történetileg* adott jelenkori feladatainktól.

S kiváltképpen illeti e jog, várja e kötelesség a *magyar* marxista történést, aki midőn a „kortörténet”: a legutóbbi évtizedek kutatása felé fordul, akkor nemzeti történelmünk legnagyobb sorsfordulatának szenteli tudományos erőfeszítéseit. Olyan évek tanulmányozásának, amelyek századosan elmaradt demokratikus feladatokat oldottak meg; olyan évek kutatásának, amelyek a negyedszázaddal korábban már megérett, de fegyveres intervencióval megdöntött szocialista forradalom erői fölelevenedésének és a Szovjetunió felszabadította hazánkban immár feltarthatatlan és másíthatatlan győzelmének nyitottak utat. Olyan évtizedek vizsgálatának, amelyek éppen a történelmi fejlődés objektív menete által megérlelt korszakos formációváltást hozták meg, és – súlyos megpróbáltatást leküzdvé – a szocialista társadalom építésének kibontakozását.

Bízást meg is fordíthatjuk hát itt a történelmi távlatról szóló tételt. Ha igaz az, hogy a történelmi vizsgálathoz olyan időbeli távolságra van szükség, amikor a vizsgált folyamatok már „kifutottak” – legalább annyira igaz az is, hogy legutóbbi évtizedeink

történetírója viszont olyan korszakot kutat, amelyben éppen történelmünk évszázados folyamatai „futottak ki”, megelőző korok és korszakok történelmi fejlődésmenetei tetőződtek.

S ezzel már el is jutottunk az egyik tényezőhöz, amely a felszabadulás utáni periódus tudományos kutatásának viszonylag késői indulását magyarázza.

A szocialista átalakulás és fejlődés történelmi vizsgálata addig aligha hozhatott szilárd és időálló eredményeket, amíg marxista történetírásunk a felszabadulást megelőző korszakok, a szocialista forradalomhoz vezető nagyívű folyamatok felderítésében tett előrehaladásával nem teremtette meg ennek reális, tudományos alapjait.

Azzal viszont, hogy történettudományunk eredményeket ért el a magyarországi fejlődésnek a középkortól a 20. század első évtizedeiig terjedő kutatásában, egyben megalapozta, gyorsította kortörténet-írásunk kibontakozását.

Hiába sürgettük az ún. „időszerű tematikát” az ötvenes években, amikor az még nem épülhetett biztos előzményekre. És viszont: a korábbi periódusok marxista tudományos feldolgozása előrelendítette a jelenkorkutatást; ez volt – a tudományfejlődés belső törvényszerűségei értelmében – a felszabadulás utáni korszakról szóló történetírás egyik fő emelője.

A *másik*: az általános politikai és tudománypolitikai feltételek kedvező változása az utóbbi két évtizedben.

A dogmatizmus eluralkodása és a revizionizmus jelentkezése az ötvenes években egész történetírásunk fejlődését fékezte; de elsősorban a legújabbkori kutatásokat bénította-bizonytalanította. A személyi kultusz kiküszöbölése, a kétfrontos ideológiai harc megvalósítása a Magyar Szocialista Munkáspárt általános és tudománypolitikájában: egész történetírásunknak új lendületet adott, s a közelmúlt kutatása előtt is szabadabbá tette az utat.

Fontos állomásnak tekinthetjük ebből a szempontból is a párt 1969. évi Tudománypolitikai Irányelveit, amelyeknek vezéreszméje volt a társadalomtudományok valószínűsítő és ideológiai funkciójának egysége, valamint a tudományos kutatás szabadsága, egyben társadalmi felelőssége. S bizalommal olvashattuk most a XII. Kongresszus beszámolójában, hogy a párt a mostani nehezebb körülmények között is következetesen kitart ez elvei mellett. Sőt, a mai nehezebb körülmények különös nyomatékot adnak a beszámoló ama mondatainak, hogy a tudományok a társadalmi valóság objektív feltárásával segítsék elő az új kérdések alkotó megválaszolását; hogy a párt a jövőben is támogatja a tudományos kutatómunka és a művészi alkotás szabadságát. Éppen ez erősítheti meg a jelenkortörténet-írás fejlődésének legfőbb politikai feltételét – a növekvő tudományos igény és a forráskutatás korlátozott lehetőségei közötti diszharmónia feloldását. És éppen ebből következik a jelenkortörténet kutatóinak különleges társadalmi felelőssége – mindenekelőtt a felnövekvő fiatal generációk irányában, amelyek mind többet kívánnak meg tudni azoknak a történelmi eredményeknek a születéséről, amelyeket ők már készen kaptak, és azoknak a történelmi problémáknak a keletkezéséről, amelyekkel maguknak is szembe kell nézniük.

Amikor tehát a Történettudományi Intézetben a magunk diszciplinájának eszközeivel, tudományos ülészekkel, a felszabadulást követő évek-évtizedek történelmi problémáit tárgyaló előadásokkal ünnepeljük a 35. évfordulót, úgy érezzük, hogy a most zárult Pártkongresszus megszilárdított tudományos-eszmei törekvéseinkben, és serkentő hatást fog kifejteni a jelenükkel legszorosabban összefüggő történelmi korszak hiteles feltárására.

A tudományfejlődés belső törvényszerűségei és politikai feltételei mellett nem feledkezhetünk meg egy *harmadik* fontos tényezőről sem: a tudományos munka személyi feltételeiről, a magyar történetírás legújabbkori-jelenkortörténeti kutatógárdájának kiforrólódásáról.

Az általános szakmai és módszertani erudíción túl minden korszak sajátos igényeket is támaszt felkészültség dolgában a historikusokkal szemben – az adott korszak problematikájának, szakirodalmának, forrásanyagának sajátosságaiból következően. Így azután, ha többé-kevésbé egész marxista történettudományunkra áll, különösképpen érvényes kortörténet-írásunkra az a megállapítás, hogy a kutatók zöme szinte együtt rőt fel a feladatokkal, a munkálatokkal. Mi több: csaknem azzal párhuzamosan váltak történésszé, miközben jelenünk, mindennapjaink történelemmé.

Jórészt éppen ez újonnan felnövekedett kutatógenerációé az érdem, hogy az utóbbi két évtizedben megindult és kibontakozott a jelenkor tudományos igényű kutatása Magyarországon. Ez a fejlődés érlelte meg annak a lehetőségét is, hogy a Történettudományi Intézetben néhány éve olyan szervezeti reformot vezessünk be, amelynek egyik vívmánya volt egy önálló Jelenkortörténeti Osztály felállítása. Így hát akkor, amikor hazánk felszabadulásának 35. évfordulóját ünnepeljük, az országos megemlékezésen belül egy belső intézeti évfordulót is ülünk – a Jelenkortörténeti Osztályét, amely ez évben lépett tevékenységének ötödik esztendejébe. Azt persze a belátható jövőben aligha vehetjük célba, hogy az Osztályon a hazai fejlődés egyetemes történeti beágyazását oly mértékben támogassuk ki – amint egyesek ajánlják –, hogy a jelenkortörténet művelését egész sor európai ország, sőt Európán kívüli kontinensek kutatási mélységű vizsgálatára is kiterjesszük. Viszont reálisnak és szükségesnek tartjuk mind a magyar gazdaság- és társadalomtörténeti kutatások kiszélesítését és továbbvitelét, az összehasonlító módszer alkalmazásával; mind pedig bizonyos tudományos kitekintést azokra a nemzetközi erőtenyezőkre, külpolitikai viszonyokra és törekvésekre, amelyek hatást gyakoroltak a hazai fejlődésre, a szocializmus építésére Magyarországon. Nem kevésbé érdemleges a kezdeményezés, hogy kutatóink foglalkozni kívánanak a jelenkortörténet metodológiai kérdéseivel – hogy ezen a módon is hozzájáruljanak a tudományterület fejlődéséhez, az országos szinten kiemelt társadalomtudományi problémák megoldásához, a társadalomtudományok – valóságfeltáró és ideológiai funkciójához felzárkózó – gyakorlati, cselekvést előkészítő funkciójának betöltéséhez.

Végül, de nem utolsósorban: nélkülözhetetlennek tartjuk, hogy – figyelembe véve a jelenkortörténettel foglalkozó, illetve ahhoz kapcsolódó hazai társadalomtudományi kutatóhelyek egész sorát, a Párttörténeti és a Társadalomtudományi Intézettől az egyetemi tanszékeken keresztül a Külügyi Intézetig – fokozottabban szorgalmazzuk az együttműködést ezekkel az intézményekkel, egyrészt ésszerű munkamegosztással, másrészt célszerűen szervezett közös kutatásokkal. Hiszen a felszabadulás óta eltelt évtizedek történelmének tudományos tanulmányozását nem reszortügynek, „osztályügynek” tekintjük – nem is csupán intézeti ügynek, hanem intézmények egész sora közös ügyének – marxista történetírásunk nemzeti feladatának.

Ж. П. Пах

Об исследовании современной истории

(Резюме)

Наша отечественная историография, обновленная после освобождения Венгрии, с самого начала считала своим долгом — с одновременным углублением исследований прежних эпох — уделять особое внимание раскрытию новейшей истории страны. Однако действительно научная разработка освобождения, последовавших затем преобразований и начального этапа социалистического строительства начиналась по существу в последние два десятилетия.

Среди условий этого благоприятного изменения автор статьи подчёркивает три фактора. Научная, марксистская разработка исторических периодов до 1945-ого года способствовала подъёму исследований современной истории. В смысле внутренних закономерностей развития науки это условие являлось *одним* из главных рычагов историографии послевоенного периода.

Если в пятидесятые годы догматизм и ревизионизм затормозили развитие нашей историографии, парализовали исследования современности, то общая политика Венгерской Социалистической Рабочей Партии, её политика науки, осуществление двухфронтной идеологической борьбы открыли более свободный путь и перед исследованием недавнего прошлого. Директивы политики науки ВСРП 1969-ого являются важным пунктом по пути к благоприятному изменению условий. Вместе с единством идеологической функции и функции раскрытия действительности общественных наук, они подчёркивают как свободу научных исследований, так и их общественную ответственность. Отчёт XII-ого съезда ВСРП снова утвердил эти принципы.

Кроме внутренних закономерностей развития науки и улучшения политических условий научного исследования *третьим* помогающим фактором исторических исследований социалистического преобразования и развития являлось оформление группы специалистов новейшей и современной истории Венгрии. Наличие личных условий научной работы сделало возможным между прочем и создание в Институте Истории ВАН самостоятельного отдела современной истории, где исследование современности получило организационную форму. Подробный анализ XX-ого века и особенно последних десятилетий является неисходным средством и социалистического формирования общественного мышления.

P. Zs. Pach

On the Research of Contemporary History

(Resume)

Our historiography renewing after the liberation of Hungary undertook from the beginning — deepening the research of the earlier periods — to follow with special attention to the exploration of our contemporary history. Nevertheless the really scientific study of the liberation, of the revolutionary change following the liberation and of the first phase of the building of socialism has blossomed out actually for the last two decades.

Amongst the conditions of the favourable change the author emphasizes three important factors. The scientific marxist elaboration of the periods prior to 1945 promoted the research of contemporary history; it was — in the sense of the immanent development of science conform to the rules — *one* of the main lever of the historiography on the period after the liberation.

While revisionism and dogmatism curbed the development of our historiography and paralyzed the research of contemporary history in the 50s. The comprehensive and the scientific policy of the Hungarian Socialist Workers' Party, the realisation of the two-front ideological struggle opened the

way for the research of the recent past too. The Directives of Scientific Policy of 1969 of the HSWP meant an important etape of the favourable change of the conditions underlining the unity of the revealing and the ideological functions of social sciences together with the freedom and at the same time the social responsibility of sciences. The report of the 12th Congress of the HSWP reinforced these principles.

Together with the immanent rules and the political conditions of the development of sciences we can find a third important factor that promoted the historical research of socialist transformation and development: the formation of the research staff of Hungarian modern and contemporary historiography. The better personal conditions of the scientific work enabled amongst others to give organized form to the research of contemporary history within the framework of an independent Contemporary History Department of the Institute of Historical Sciences of the HAS. The detailed studying of the 20th century and especially of the recent decades considered to be an essential means of the socialist formation of mentality.